

A PANCISOVAI POLGÁRMESTER JELENTÉSE AZ 1914. SZEPTEMBER 10-I ESEMÉNYEKRŐL

A *Hadtörténelmi Közlemények* 2015/3. számában tanulmányt közöltem a pancsovai pánikról: a Temes parti város 1914. szeptember 10-i indokolatlan katonai kiürítéséről és annak következményeiről.¹ A botrányos esetet katonai részről szigorú vizsgálat követte – erről szintén szó esett az említett tanulmányban. De természetesen az állami tisztviselőknek is számot kellett adniuk az események alatt tanúsított magatartásukról. Az itt közreadandó dokumentum Pancsova akkori polgármesterének, dr. Radda Ignácnak a belügyminiszter számára készült jelentése saját tevékenységéről. A jelentés másolatban maradt fenn, méghozzá Bánlaky (Breit) Józsefnek a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irathagyatékában.² Bánlaky tábornok a Nagy Háborúról írott terjedelmes kéziratában fontos szerepet szánt a pancsovai pánik történetének, ami érthető, hiszen ő maga a korabeli események egyik főszereplője volt. Irathagyatékában a pancsovai polgármester jelentésének másolatán kívül még több más, az ügygel kapcsolatban álló dokumentum másolata is megtalálható. Nyilvánvaló, hogy a neves hadtörténész alapos kutatásokat folytatott a történetek, és egyúttal saját szerepének tisztázása érdekében, mivel – mint azt a fentebb hivatkozott tanulmányomban megírtam – méltatlan támadásként értékelte mindazt, amit egykori tevékenységéről a Hadilevéltár első világháborús sorozatának vonatkozó kötete írt.³

Radda polgármester jelentése azon túl, hogy részletesen bemutatja saját cselekedeteit, tartalmaz egy sor érdekes részletet is. Megítélésem szerint külön figyelmet érdemel az az indoklás, amellyel a polgármester megmagyarázza, miért hagyta el ő is a városi hivatalok és intézmények evakuálása alkalmával Pancsovát. Ez a lépése annál is inkább feltűnő, mivel ellentétben áll azzal a belügyminiszteri rendelettel, melyet a polgármester – saját állítása szerint – éppen az események előtti napon, azaz szeptember 9-én kapott kézhez, és amelynek értelmében be kellett volna várnia a megszálló ellenséges haderő katonáit, hogy átadhassa nekik a várost. Sajnálatos módon ilyen tartalmú belügyminiszteri rendelet a korabeli Belügyi Közlönyben nem található, azaz valószínűleg nem publikus rendeletről volt szó. Szerepel viszont a nevezett közlönyben egy *miniszterelnöki* rendelet, amely tárgyát tekintve megfelel a Radda polgármester által említett jogszabálynak, mégis bizonyos, hogy nem ezt kaphatta kézhez a városi közigazgatás első embere: a Tisza István miniszterelnök által szignált rendelet ugyanis október 3-án – azaz a pancsovai *sajnálatos események* után három héttel – kelt. Minden jel szerint tehát a kormányfő jónak látta, hogy a csak belső használatra szánt eredeti BM rendeletet nyilvános formában és kor-

¹ *Pollmann Ferenc*: Az 1914. szeptemberi bánági szerb betörés (a pancsovai pánik). *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 3. sz. 709–719. o.

² *Breit József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Az 1914–1918. évi világháború története, különös tekintettel a magyar csapatok teljesítményeire. Kézirat. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 769.

³ A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. V. k. Budapest, 1932.

mányrendeletként újra kiadassa. Erre alighanem az készíthette, hogy a határszéli települések (főleg az északkeleti és a déli vármegyékben) a háború menetének a Monarchiára nézve kedvezőtlen alakulása folytán kénytelenek voltak szembenézni az idegen megszállás eshetőségével.⁴

A vonatkozó rendelet (7364/1914. M.E.) címe szerint az „állami, törvényhatósági és községi hatóságok (hivatalok)” magatartását volt hivatva szabályozni „ellenséges megszállás esetében”, valójában azonban főleg azt tartalmazta, mit kell tenniük a nevezett hatóságoknak még a megszállás megtörténte előtt. Az *ellenséges megszállás közvetlen veszélye* esetén – ennek beálltáról az érintettek rendszerint felsőbb hatóságaiktól kaptak értesítést, de akár maguk is megkérdezhették róla a legközelebbi katonai parancsnokot (ez esetben feltétlenül írásbeli választ kellett tőle kérniük!) – gondoskodni kell az „állami és egyéb közjavak” biztonságba helyezéséről. Ezt követően a hatóságok tagjai elhagyhatják a székhelyüket, ám mindez nem vonatkozik a közrend fenntartásáért felelős közegekre: nekik be kell várniuk a megszállókat, akik tőlük a rendőri igazgatást *esetleg* átveszik. Ugyanakkor a rendelet szerint a „városok polgármesterei, valamint a nagy- és kisközségek bírái és jegyzői vagy mindezek helyettesei még ilyenkor sem távozhatnak, hanem az ellenséggel való esetleges tárgyalások vagy közvetítés végett az ellenséges megszállás egész időtartama alatt helyükön maradni kötelesek.” A későbbiek folyamán a rendelet módosításakor (9103/1914. M.E.) a helyben maradni köteles személyek köre tovább bővült a kórházak személyzetével is.

Érdeemes felfigyelní arra, hogy – amennyiben a pancsovai polgármester híven tolmácsolja jelentésében az általunk máshonnan egyelőre nem megismerhető BM rendeletet – némi eltérés van a polgármesterektől elvárt magatartás tekintetében a belügyminiszteri, illetve a miniszterelnöki rendelet között. Az előbbi ugyanis csak addig tiltja számukra a település elhagyását, amíg az ellenség be nem érkezik, az utóbbi ellenben teljesen!

Radda polgármester mindenesetre nem várta be az egyébként soha meg nem érkező megszállókat és úgy döntött, hogy elhagyja a várost. Indoklásának legfőbb eleme, hogy a szerbek – mindenekelőtt a komitácsik, de a reguláris csapatok is – a „hazai sajtónak hivatalos híradása szerint” nem tartják be „a nemzetközi jognak sőt az emberségnek legprimitívebb törvényeit sem.” Éppen ezért félő, hogy ő is „a nemzetközi jognak meg nem felelő embertelen bánásmódban” részesülne a részükről. Tény, hogy szeptember elején már javában folyt az osztrák–magyar–szerb *propagandaháború* is, melybe az ellenfelek a lövészárkokban folyó küzdelemhez hasonló vehemenciával vetették bele magukat. Ráadásul a komitácstól való félelem már jóval a háború kitörése előtt hatással volt mind a katonákra, mind a civil lakosságra. A rettegett szerb irreguláris harcosok démonizálása nyilvánvalóan hozzájárult a különösen a világháború első hónapjaira jellemző súlyos atrocitások bekövetkezéséhez.⁵ A Monarchia katonai hatóságai és a csapatok is a magyarországi

⁴ Sem a Radda polgármester által említett belügyminiszteri rendelet, sem a polgármester jelentése nem található meg a Pancsovai Történeti Levéltár – Istorijski arhiv u Pančevu – állományában. (Külön köszönettel tartozom Nagy Rozáliának, a levéltár munkatársnak, az ottani kutatásaimhoz nyújtott segítségéért.) Ugyanakkor az említett két dokumentumot egyelőre nem sikerült megtalálni a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára állományában sem.

⁵ Az osztrák–magyar–szerb atrocitásoknak újabban nagy szakirodalma van. Pl.: *Anton Holzer*: Das Lächeln der Henker. Der unbekannte Krieg gegen die Zivilbevölkerung 1914–1918. Darmstadt, 2008.; *Uő*: Die andere Front: Fotografie und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Darmstadt, 2007.; *Daniel Marc Segesser*: Kriegsverbrechen auf dem Balkan und in Anatolien in der internationalen juristischen Debatte während der

szerbeket egyöntetűen az ellenség ügynökeinek tartották és ekként is kezelték. Féken tartásukra általános gyakorlattá vált az internálás és a túszszedés. Radda polgármester jelentésében is megtaláljuk az erre való hivatkozást: a magas rangú hivatalnok saját elmenekülése esetén sem tart a városi szerbek felkelésétől, mivel a „szerb előkelőségek közül elfogott és még mindig fogva tartott körülbelül 60 túsznak sorsáért való félelem a szerb polgárokat előreláthatólag a rend megbontásától való tartózkodásra kényszerítette.”⁶

A másik figyelmet érdemlő részlete a polgármesteri jelentésnek az a *nonchalance*, amivel a helyi legfőbb állami hivatalnokok a szerb betörés hírért és a lakosság menekülését fogadták. A kormánybiztos és a főispán aligha azért nem izgatták magukat túlságosan a riasztó hírek miatt, mivel megbízhatóbb értesüléseik voltak, mint a Pancsováról lóhalálában elmenekülő városvezetésnek, és tudták, hogy egy fia szerb sincs a városban...

A dokumentumot alapvetően eredeti formájában közlöm; csupán a valóban durva helyesírási, illetve gépelési hibákat javítottam.

FORRÁSKÖZLÉS

1400. szám

eln. 1914.

Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr!
Kegyelmes Uram!

A főispán úr Ó Méltóságának felhívása folytán van szerencsém a vezetésem alatt álló Pancsova th. városban a délvidéki hadműveletek kapcsán folyó hó 10-én lejátszódott közérdekű eseményekről a következő jelentést tenni.

Ezen események teljes megértéséhez előre kell bocsájtanom az előző napokban történtek leírását.

A város határához szomszédos területekről már hetek óta hallható heves ágyúzás és gépfegyver ropogás – mely különösen éjjel fokozódni szokott volt – a folyó hó 8-áról 9-ére és 9-éről 10-ére virradó éjszakában oly vehemenssé és oly közel hallhatóvá vált, hogy méltán attól kellett tartanom, hogy a város lakosságát pánikszerű félelem fogja elfogni.

Ez okból, valamint az imminens⁷ veszély esetére szükséges előkészületek szempontjából kötelességemnek ismertem az éjszakák folyamán is még pedig a nevezett első éjjel ½ 2 óraker, a másik éjjel ½ 3 óraker az itteni katonai állomásparancsnokot, Keil honvédealezredes urat⁸ személyesen felkeresni. Nevezett parancsnoktól mindkét alkalommal azt a megnyugtató értesítést vet-

Balkankriege und des Ersten Weltkriegs. In: Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Hrsg. Jürgen Angelow. Berlin–Brandenburg, 2011.; *Uő: Kriegsverbrechen? Die österreichisch-ungarischen Operationen des August 1914 in Serbien in Wahrnehmung und Vergleich.* In: Frontwechsel. Österreich-Ungarns „Großer Krieg“ im Vergleich. Hg. Wolfram Dornik – Julia Walleczek-Fritz – Stefan Wedrac. Wien–Köln–Weimar, 2014.; Hannes Leidinger – Verena Moritz – Karin Moser – Wolfram Dornik: Habsburgs schmutziger Krieg. St. Pölten–Salzburg–Wien, 2014.; Alan Kramer: Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War. Oxford, 2007.; Jonathan E. Gumz: The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914–1918. New York, 2009.; *Uő: Norms of War and the Austro-Hungarian Encounter with Serbia, 1914–1918.* First World War Studies, 4. (2013) 1. sz. 97–110. o.; Oswald Überegger: »Man mache diese Leute, wenn sie halbwegs verdächtig erscheinen, nieder«. Militärische Normübertretungen, Guerillakrieg und ziviler Widerstand an der Balkanfront 1914. In: Am Rande Europas? Hrsg. Bernhard Chiari und Gerhard P. Groß. München, 2009.

⁶ Semmi jele annak, hogy Radda polgármestert bármilyen retorzió érte volna azért, amiért a BM rendeletben leírtaktól eltérően elhagyta a várost 1914. szeptember 10-én. Tisztségét mindenesetre egészen a háború végéig megőrizhette. Lásd: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. XXXVII. évfolyam. 141. o.

⁷ Küszöbönálló.

⁸ Keill Elemér alezredes.

tem, hogy a várost és lakosságát semmi veszély nem fenyegeti, sőt különösen a folyó hó 9-éről 10-re menő éjjel nevetve fogadta tudakozásomat, megnyugtatómra úgy nyilatkozott, menjek csak bátran haza aludni, mert semmi veszély nem forog fenn, adminisztratív intézkedésnek szüksége absolute nincsen.

Megjegyzem, hogy az előző nap folyamán, vagyis folyó hó 9-én kétszer, mégpedig délelőtt és délután kerestem fel nevezett parancsnokot a szükséges információk szerzése céljából, és mindannyiszor a legmegnyugtatóbb nyilatkozatokkal nyugtatott meg engem, és általam a város tanácsát és közönségét.

És ezen megnyugtató nyilatkozatok hatása alatt – minthogy nemcsak a kósza híreknek hozzáférhető lakosság körében, hanem különösen az állami hivatalok, úm. kir. törvényszék és ügyészség vezetőinek, valamint az itteni pénzügyintézetek igazgatóinak is óráról órára fokozódó aggodalmait észleltem, az izgalmas nyugtalanság lecsillapítása céljából még folyó hó 9-én a késő délutáni órákban kidoboltattam a város területén, hogy a katonai parancsnokság részéről a város lakosságának élet- és vagyonbiztonságára úgy mint a múltban, a jövőben is legmesszebbmenő védelmi intézkedések megtörténnek, hogy félelemre vagy aggodalomra a legkisebb ok sem forog fenn.

Ezen illetékes információk hatása alatt a főispán úr utasítására még folyó hó 10-e délután 4 órára összehívtam a rendes közigazgatási bizottsági ülést, kitűztem másnapra a városi világi-tási vállalat választmányi ülését, és folyó hó 10-én de. 9 órára meghívtam a városi tisztikart és az összes hatóságokat a megdicsőült Erzsébet királyné kegyeletes emlékének szentelt istentiszteletre.

Az istentiszteletre vezetésem alatt a városi tisztviselői kar és a hatóságok képviselői is elmentek.

És ekkor az istentisztelet folyamán körülbelül de. ½ 10 óraker a templomba rohanva lépett hozzám elnöki irodatisztem, Nell János azzal a hírrel, hogy a katonai állomásparancsnokság telefon útján szóval azt üzent nekem, hogy az egész katonai helyőrség a városból kivonul, a várost elhagyja.

Ezen a leírt előzmények után meglepő hírre, miután akkor az istentisztelet is már véget ért, siettem a katonai állomásparancsnokhoz, hogy ezen váratlan hír mibenléte és okáról személyesen meggyőződjem.

A katonai állomásparancsnok ezt a hírt megerősítette, okát azzal adta, hogy a szerb ellenség elfoglalta már Zimonyt, és hogy csak rövid idő kérdése Pancsován való megjelenése, melynek megvédésére a helyőrség elégtelen. Különben saját szememmel meggyőződtem már ez alkalommal, hogy a csapatok menetkészen a parancsnokság közelében fel vannak állítva.

Minthogy ezeken a tényeken változtatnom módomban nem állott, első sorban kötelességemnek tartottam az osztrák–magyar bankfiók főnökét a pancsovai kir. törvényszék, kir. ügyészség, kir. adóhivatal, kir. fővámm hivatal és az itteni pénzügyintézetek vezetőit, valamint a kir. postahivatalt értesíteni a menekülés és az állami javak és értékek biztonságba helyezésének sürgős szükségességéről.

Megjegyzendőnek tartom, hogy ezen valóban rendkívül sürgős természetű eljárásom nem csekély nehézséggel és körülményességgel járt azon okból, mivel hivatalomban a hadműveletek kezdete óta nem volt telefon összeköttetésem az osztrák–magyar bankfiókkal, a pénzügyintézetekkel, sőt több hivattal sem. Szerencsés véletlen volt, hogy a máris a városban elterjedt szomorú hír, valamint egy srapel lövedéknek a város egyik központi háza melléképületében való becsapásának hatása alatt több állami iskola vezetője úm. a kir. főgimnázium, a felső kereskedelmi iskola, a kir. polgári iskola igazgatói személyesen siettek hivatalomba, és így ezeknek rövid úton megadhattam a kellő felvilágosítást és utasítást.

Eközben kötelességszerűen intézkedtem a városi értékek becsomagolása és biztonságba helyezése iránt, a mi, valamint a fent megnevezett hivatalok és intézetek által kezelt javaknak, köztük a pancsovai kir. törvényszék telekkönyvének elszállítása az idő végzetes rövidege dacára sikerült is. Megjegyzem, hogy a városi értékeket, Temesvár város tanácsának címzve adattam fel megfelelő kíséret mellett a délután ½ 2 óraker induló menekülőkkel túlontúl zsúfolt vasúti vonatra.

Ugyanakkor személyesen gondoskodnom kellett két leánygyermekemnek – kik közül egyik súlyosan betegen feküdt – elszállítása, és a szükséges holmival és értékekkel való ellátása iránt.

Eközben hivatalomból telefonon értesítést adtam a történekről nevezetesen az itteni katonai állomásparancsnoknak intézkedéséről, a fent említett srapel lövetésről, a lakosságnak pánikszerű

meneküléséről, az általam tett intézkedésekről úgy a Nagybecskerekén lakó kormánybiztosnak,⁹ valamint Versecen időző főispánjának,¹⁰ kik értesítésemet érthető kétkedéssel fogadva, a kormánybiztos azt válaszolta nekem telefonon, ne veszítsem el a fejemet, nyugtassam meg a lakosságot, más mondanivalója nincsen, – a főispán pedig azonnal a Homokbálványoson székelő dandárparancsnokot¹¹ hívta fel illetékes értesítés végett és rövid idő múlva azt közölte velem telefonon, hogy a dandárparancsnok nyilatkozata szerint a pancsovai helyőrség nem hagyhatja el a várost, hanem kötelessége azt a lehetőségig tartani és ott maradni, mert egyelőre veszély nincsen és rövid idő alatt fegyveres megerősítés fog a városba érni.

Ezt a hírt vettem dél tájban, vétele után kocsin még lehajtottam a temesparti vasúti állomáshoz a városi értékek helyes feladása és gyermekeim sorsa iránt érdeklődni, a vasúti állomáson szorongó menekülők előtt a dandárparancsnoknak imént vett kedvező hírére fennhangon hirdettem, és közben hivatalomba visszajövet az utamba akadt megriadt polgárokat ugyanezen hír közlésével igyekeztem megnyugtatni.

Hivatalomba visszatérve közvetlenül a csendőrpáncsnokságtól azt az értesítést vettem, hogy a városban eddig elhelyezett csendőrség is a hadsereg csapataival együtt elhagyja a várost – Dr. Róth Vilmos rendőrfőkapitánytól pedig azt az értesítést vettem, a hogy a katonai állomáspáncsnok és a csendőrség harcolva visszavonul a városból Révujfálura –, valamint arról is értesültem, hogy a kir. határszéli rendőrkapitányság összes személyzetével – mely elsőnek már reggel csomagolt és hivatalos helyiségét elzárva, a közönség szeme láttára a hivatalt jelző táblát leszedve – már elhagyta a várost.

Ezen események riasztó hatása alatt a város lakosságának magyar és német része hanyatt homlok igyekezett menekülni még pedig túlnyomó részben a temesparti és Józsefvárosi vasúti állomásokra – részben pedig szekéren és gyalogszerrel.

Körülbelül ½ 2 óraker délután a rendőrfőkapitány úr szóval azt jelentette nekem, hogy a pancsovai és Tárcsó község közötti rétben, alig 3 kilométernyire a várostól, ellenséges szerb csapatok vonulnak a város felé. Megjegyzem, hogy a rendőrfőkapitány ezt az értesítést Gyalog István városi rendőrtől vette, akit a katonai őrségek bevonása után megfigyelő őrszemként a város központjában fekvő tűzoltótoronyra küldött fel.

Ugyanezen időtájban több hatalmas robbanás hallatszott a város központjának közvetlen közelében, melyről néhány perc alatt köz tudomásra jutott, hogy azok az itteni katonai páncsnokság rendelkezésére állott és a Dunai hadiflottához tartozó két őrzáró naszád /Patrulen Boot/, továbbá a M.F.T.R. Társulat¹² egy nagy gőzösének és több uszályhajónak felrobbantásából származtak.

Nem csoda, hogy ezen hírek, valamint több srapelnek a város belterületén történt beütése a lakosság között a riadalmat és rettegést a végéig fokozták. –

Ennek dacára eddig az időpontig a városi tisztviselők és alkalmazottak közül csak azok távoztak, kik a városi értékek, valamint fontos iratok elszállításával voltak megbízva.

Délután 2 óra után a dandárparancsnokságtól a következő általam szó szerint feljegyzett telefon-értesítést vettem:

„Pancsovai katonai állomáspáncsnokság jelentése szerint Pancsova csapatokkal már nem tartható sokáig. Posta-távirda és állami javak lehetőleg Nagybecskerekre irányítandók, katonaság ennél lehetőleg segítkezik. Verseczi főispánt¹³ kérem ezen rendelkezéseimről értesíteni?”

Megjegyzem, hogyha csak ekkor láttam volna hozzá az állami és városi javak biztonságba helyezéséhez, az teljesen lehetetlennek bizonyult volna, minthogy akkor erre már nem lett volna fizikai idő, sőt a csomagolásra alkalmas és elegendő személyzet se. A katonai segítség igénybe

⁹ Dellimanics Lajos, Torontál vármegye főispánja, nagybecskereki székhellyel Bács- Bodrog és Torontál vármegyék, valamint Újvidék szabad királyi város, Pancsova törvényhatósági joggal fölruházott város, Zombor szabad királyi város, Szabadka szabad királyi város és Baja törvényhatósági joggal felruházott város területére kiterjedő hatáskörrel 1914. július 25-én lett kormánybiztos.

¹⁰ Dr. Dániel Tibor báró.

¹¹ Breit József vezérőrnagy, a 107. népfelkelő dandár parancsnoka.

¹² MFTR: Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság.

¹³ Dr. Dániel Tibor báró.

vétele ekkor már azért lett volna lehetetlen, mert a katonai csapatok az állomásparancsnokságnál gyülekező helyükről pont 2 óraker már elindultak.

A főkapitány úrtól vett $\frac{1}{2}$ 2 óraker/ értesítés hatása alatt – mely szerint az ellenséges csapatok már mintegy 3 kilométernyire vannak a várostól – már nem tartottam lehetségesnek egyéb sürgős teendőm mellett bizalmas elnöki irattárom csomagolását és elszállítását, miért is azt a vonatkozó belügyminiszteri rendelet értelmében hivatalomban elégettem.

A leírt események alapján az engem környező városi tisztviselők arra kértek engem, hogy a csendőrség távozása után én is hagyjam el a várost, és arra hatalmazzam fel a többi városi tisztviselőket is.

Erre vonatkozó elhatározásomban a következő motívumok döntöttek.

A folyó hó 9-én délután vett belügyminiszteri rendelet ugyan azt követeli, tőlem mint a város polgármesterétől, hogy addig ne hagyjam el a vezetésemre bízott várost, míg azt a bevonult ellenséges hadseregnek át nem adtam.

Jelen esetben olyan csapatok előtti meghódolásról lett volna szó, melyek a vett hírek szerint egészben vagy részben úgynevezett komitácсиkból állanak. A hazai sajtónak hivatalos híradása szerint az ilyen csapatok, sőt a szerb ellenségnek rendes hadseregéhez tartozó csapatok is nem tisztelik és nem követik a nemzetközi jognak, sőt az emberségnek legprimitívebb törvényeit sem.

Az ilyen csapatok élén megjelenő parancsnoknak követeléseí és parancsai olyanok lettek volna /pl. élelem harácsolásra, városi értékek kiszolgáltatásra stb./ amelyeknek teljesítése hazafias érzésembe és hivatalos eskümbé ütközött volna. Minthogy tehát ezeket a parancsokat nem teljesíthetem volna, bizonyosra vehető, hogy a nemzetközi jognak meg nem felelő embertelen bánásmódban részesültem volna.

A város közbiztonsága érdekében hatalmam nem érvényesülhetett volna, minthogy a kivételes törvények és rendeletek értelmében a város közbiztonsági szolgálatával kizárólag megbízott csendőrség és határrendőrség a városból már kivonult.

A politikai szempontból aggályosnak tekintett szerb lakosság rendzavarásától távozásom dacára nem kellett tartani, mivel az itteni szerb előkelőségek közül elfogott és még mindig fogva tartott körülbelül 60 túsznak sorsáért való félelem a szerb polgárokat előreláthatólag a rend megbontásától való tartózkodásra kényszerítette, amit különben a vagyonos osztálynak saját anyagi érdeke diktált.

A városban visszamaradt csekély számú német és magyar elem rend- és törvényiszteleletét ismerve teljes megnyugvással kizártnak tartottam a város lakosságából kiinduló rendzavarásokat. És ebben a feltevésomban – mint utóbb kitudt – nem csalódtam.

Ezen megfontolásoktól vezéreltetve – miután a kir. posta is már elköltözött, a távíró és telefon-összeköttetés megszakadt, a vasúti személyzet is jelentette volt nekem az utolsó vonattal való menekülését –, miután az előrebocsájtottakhoz szerint a közjavakat biztosítottam és elszállítottam, a menekülő lakosságnak az adott körülmények között lehető elszállításáról meggyőződtem, sőt abban több városi tisztviselővel együtt közreműködtem – elhatároztam, hogy az utolsó Pancsováról induló vonattal, vagyis délután 3 óra 27 perckor (menetrend szerint) a várost elhagyva Nagybecskerekre utazzam.

Elutazásomban előtt Dr. Róth Vilmos rendőrfőkapitány jelentette nekem, hogy egyidejűleg a rendőrségi személyzetet, továbbá a gyalogolni képtelen mintegy tíz főnyi csendőrségi legénységet a város tulajdonát képező kocsikon a révújfalvi sorompóhoz elindítja, maga pedig a városházán várja be a távozását indokoló időpontot. Ugyanennek jelentésére megállapítottam, hogy a város területéről néhány perccel délután 4 óra előtt távozott, miután a csendőrség elvonulásáról Dr. Gyertyánffy Jenő főszolgabírórt értesítette, s ennek elvonulásánál segédkezett, továbbá a szórványosan még bevonuló külső katonai őrségeket útbaigazította, és a katonaság által itthagytott 63 db katonai vágómarha elszállításáról gondoskodott. A rendőrfőkapitány úr jelentése szerint az utolsó katonai őrség eltávozása után hagyta el a várost, s a sorompónál várakozó személyzetével elvonult.

Velegyütt távozott ugyanakkor a város területéről Dr. Pesztalics József városi tanácsnok és Glasson államrendőrségi detektív, kik mindaddig a menekülő lakosság segítségére voltak.

Főtisztviselőim közül Dr. Róth Vilmos rendőrfőkapitány, Korsós Zoltán és Dr. Pesztalics József tanácsnokok, valamint Dr. Hettlinger Elemér rendőrkapitány, a főispán úr utasítása szerint

Versecig mentek szekéren, ahová e hó 11-én reggel $\frac{1}{2}$ 6 órakor érkeztek meg az egész éjjeli utazás után. Magam Szalavetz Bertalan városi aljegyzővel vonaton Nagybecskerekre mentem, hogy a Pancsován történeteket a kormánybiztos úrnak jelenthessem, azonban ezt meg nem tehettem, mert este 9 és 10 óra között Nagybecskerekre érve a kormánybiztos úr titkársa arról értesített, hogy a kormánybiztos úr már alszik és ilyenkor nem szokott fogadni. Titkársjának előadva a történeteket némi pihenés után, minthogy a vonatok Nagybecskerek és Versec között már nem közlekedtek, a városi aljegyzővel reggel $\frac{1}{2}$ 4 órakor szekéren Versecre indultam, ahová délután 5 órakor érkeztem meg. Ott meggyőződtem arról, hogy a városi értékeket és bizalmas iratokat az azzal megbízott tisztviselők biztonságba helyezték, az ott időző főispán úrnál jelentkeztem, s neki a történetekről szóval részletes jelentést téve, az előbb említett főtisztviselőimmal még aznap vissza akartam térni Pancsovára, de báró Dániel Tibor főispán urat az erre megkérdezett dandárparancsnok úr arról értesítette, hogy a helyzet Pancsován még olyan, hogy a tisztviselők egyelőre oda nem utazhatnak, míhelyt ez lehetséges lesz, arról értesítést küld. Másnap, azaz e hó 12-én ennek az értesítésnek vétele után a rendelkezésünkre bocsájtott első vonattal már délelőtt 11 órakor az előbb említett tisztviselőimmal, valamint Glasson államrendőrségi detektívvel Alibunárig, onnan kocsikon egyenesen Pancsovára jöttem. Itt este 7 óra tájba megérkezve, a velem jött tisztviselőimmal a városi közigazgatásnak vezetését átvettem, ami azóta zavartalan menetben folyik.

Végül még tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy két és fél napi távollétünk alatt Pancsován néhány kisebb mérvű rendzavarástól és fosztogatástól eltekintve sem a személy-, sem a vagyonbiztonságban már nem tétetett, s a városvilágítási üzemét az erre nézve közvetlen elutasításom előtt kiadott utasításaim és rendelkezéseim értelmében Behr Ferenc gázgyári üzemvezető mérnök kifogástalanul és zavartalanul működtette.

Pancsován, 1914. évi szeptember hó 13-án

Mély tisztelettel:

polgármester

Ferenc Pollmann

REPORT OF THE MAYOR OF PANČEVO ON THE EVENTS OF 10 SEPTEMBER 1914

Summary

Following the so-called Pančevo Panic, events happening after the militarily unjustified evacuation of the town at the Rives Timiș on 10 September 1914, the Ministry of the Interior ordered an investigation. The report of dr Ignác Radda, Mayor of Pančevo, one of the witnesses of the events, was written during this investigation. The document presents the abovementioned events in details, and in the meantime provides interesting data to the contemporary strategy of panic management as well.

Ferenc Pollmann

BERICHT DES BÜRGERMEISTERS VON PANTSCHOWA ÜBER DIE EREIGNISSE
VOM 10. SEPTEMBER 1914

Resümee

Im Laufe der nach der Panik von Pantschowa (Ereignisse nach der militärisch unbegründeten Evakuierung der Stadt am Fluss Temesch am 10. September 1914) durch den Innenminister angeordneten Untersuchung entstand der Bericht eines Kronzeugen der Ereignisse, Dr. Ignác Radda, des Bürgermeisters von Pantschowa. Das Dokument stellt nicht nur die Tätigkeit des Genannten ausführlich vor, sondern vermittelt auch interessante Informationen in Bezug auf die damalige Handhabung der entstandenen Panik.

Ferenc Pollmann

RAPPORT DU MAIRE DE PANČEVO SUR LES EVENEMENTS DU 10 SEPTEMBRE 1914

Résumé

Le rapport d'Ignác Radda, maire de Pančevo fut rédigé dans le cadre d'une enquête ordonnée par le ministre de l'Intérieur suite aux événements qui ont suivi l'évacuation militairement injustifiée de la ville située au bord de la rivière Timiș le 10 septembre 1914 (panique de Pančevo). Ce document établi par le maire, témoin clé des événements présente cette évacuation de manière détaillée et apporte également des informations intéressantes sur la gestion de la panique à l'époque.

Ференц Полманн

ДОКЛАД МЭРА ГОРОДА ПАНЧОВА О СОБЫТИЯХ ПРОИСХОДЯЩИХ
10-ОГО СЕНТЯБРЯ 1914-ОГО ГОДА

Резюме

Вследствии паники в городе Панчево (события, последующие и из-за военно необоснованной эвакуации 10-ого сентября 1914 года в городе расположенного на берегу Тимиш) в ходе которых были проведены расследования происшедших событий по заказу Министерства Внутренних дел мэром города Панчево доктором Игнатий Радда одним из главных свидетелей и был сделан доклад. Этот документ детально представляет не только деятельность вышеупомянутого, но и служит интересными дополнениями в отношении инструкции того времени при возникшей панике.